

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА: ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ РІВНІВ ПРОДОВОЛЬЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРАЇНИ

Кундєєва Г.О.

***Анотація.** Проведені теоретичні дослідження, на основі яких запропоновано показник загальної фізичної доступності продовольства як критерій оцінки продовольчого забезпечення. Встановлена відповідність між значенням даного показника і рівнем продовольчого забезпечення.*

***Ключові слова:** показник загальної фізичної доступності продовольства, продовольча криза, продовольча загроза, продовольчий ризик.*

У широкому розумінні під продовольчою безпекою розуміється такий рівень національного виробництва продовольства, який дозволяє реалізувати принцип самозабезпечення громадян якісними продуктами харчування і створення державних резервів відповідно до науково обґрунтованих норм. Вирішення продовольчої проблеми залежить від багатьох складових, серед яких основною є державна політика. Макроекономічна, торгова, фіскальна політика і політика уряду щодо підтримки аграрного сектора чинять вплив не тільки на розвиток харчової промисловості, а і на розвиток продовольчої розподільної системи загалом, що впливає як на пропозицію продуктів харчування, так і на рівень їх споживання.

Питання та проблеми, що стосуються різних аспектів сприяння продовольчої безпеки, досліджуються багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких слід відзначити наукові праці Саблука П., Білоруса О., Власова В., Месель-Веселяка В., Лисецького А., Гойчук О., Абалкіна Л., Балабанова В., Гаврилова В., Корбут О., Оглуздіна Н., Ілліної З., Домара Е., Кузнеця С., Лукаса Р. та інших науковців. При розробці проектів забезпечення продовольчої безпеки вище вказані вчені здійснювали її оцінку за широким спектром критеріїв. Законодавчі документи більшості країн світу містять граничні значення критеріїв продовольчої безпеки, але ці документи не розглядають інші стани продовольчого забезпечення, тобто визначають дійсний стан продовольчого забезпечення як ступінь наближеності до продовольчої безпеки.

Мета статті. Полягає у визначенні показника продовольчого забезпечення як критерію диференціації станів продовольчого забезпечення в залежності від ступеня наближеності до повного задоволення фізіологічних потреб у продуктах харчування. Для вирішення зазначеної мети необхідно розглянути наступні питання:

- визначення критерію оцінки продовольчого забезпечення;
- здійснення диференціації рівнів продовольчого забезпечення;
- встановлення відповідності певного значення показника загальної фізичної доступності продовольства і рівня продовольчого забезпечення.

Результати досліджень. Виходячи з того, що мета досягнення продовольчої безпеки для будь якої країни – це гарантоване і стійке, несхильне до впливу зовнішніх і внутрішніх дій забезпечення сировиною і продовольством населення країни, то найважливішими умовами досягнення продовольчої безпеки є:

- фізична наявність продуктів харчування;
- економічна можливість придбання продовольства усіма соціальними групами населення;
- споживання якісних продуктів у кількості, що відповідає фізіологічним нормам харчування.

Також до вирішення національних інтересів держави в продовольчій сфері (макрорівень) можна віднести:

- забезпечення необхідного рівня власного виробництва продуктів харчування;
- оновлення і поповнення державного продовольчого резерву незалежно від дії зовнішніх і внутрішніх негативних факторів;
- забезпечення відповідності якості продуктів харчування, що реалізуються, державним стандартам якості і безпеки харчових продуктів;
- забезпечення необхідного прожиткового мінімуму, що гарантує гідний рівень життя населення.

На мезорівні (на рівні регіонів) продовольча безпека повинна враховувати економічний потенціал, умови та спеціалізацію сільськогосподарського виробництва, а саме сприятливість природно-кліматичних умов для ведення сільського господарства та забезпеченість земельними угіддями, екологію, стан купівельної спроможності усіх груп населення регіону тощо.

Мікрорівень продовольчої безпеки – це можливість задовольняти власні потреби людини в живленні для здійснення продуктивної діяльності. Але, виходячи, насамперед, із соціальної функції індивіда, на нашу думку, доцільно розглядати даний рівень продовольчої безпеки стосовно певного співтовариства (сім'ї), тобто на рівні домогосподарств.

Кожний із вище вказаних рівнів має відповідні критерії оцінки, про що свідчить здійснений аналіз наукових праць із питань оцінки продовольчої безпеки. Даний аналіз дозволив нам стверджувати, що виходячи зі специфіки завдань соціально орієнтованої ринкової економіки та основ раціонального харчування людини, критерії оцінки продовольчої безпеки повинні однозначно характеризувати її стан, а показники досить просто вимірюватися (наявність статистичних даних) та розраховуватися [9, 8, 4, 5]. За такими принципами до оцінки продовольчої безпеки на мікрорівні можна віднести наступні критерії:

- рівень фізичної доступності продовольства;
- рівень економічної доступності продовольства;
- міра задоволення фізіологічних потреб в компонентах та енергетичному змісті харчового раціону.

Продовольча безпека на регіональному рівні оцінюється за наступними критеріями:

- рівень споживання основних видів продовольства у регіоні на одну особу;
- рівень доходів населення регіону на одну особу;
- валовий обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства у регіоні;
- рівень цін на регіональному продовольчому ринку як на вітчизняну, так і на імпортовану продукцію;
- обсяг постачань сільськогосподарської продукції і продовольства як з інших регіонів, так і в інші регіони;
- обсяг експортно-імпортних постачань сільськогосподарської продукції і продовольства ;
- рівень якісного забезпечення продовольством (компонентний та енергетичний зміст).

Критеріями оцінки національної продовольчої безпеки країни (макрорівень) є:

- валовий національний обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства (рівень фізичної доступності продовольства);

- рівень інфляції в країні;
- темп зростання особистого доходу;
- рівень диференціації доходів населення країни;
- відповідність обмеженням щодо наявності в продуктах шкідливих для здоров'я речовин;
- рівень залежності продовольчого постачання країни і ресурсного забезпечення агропромислового комплексу від імпортних постачань;
- розміри стратегічних і оперативних продовольчих запасів відповідно до нормативних потреб.

Підсумовуючі все вище викладене можна стверджувати, що головним у вирішенні продовольчої безпеки на будь якому з рівнів є можливість забезпечення продовольством населення країни. Тобто ступінь вирішення продовольчої безпеки залежить насамперед від фізичної та економічної доступності продуктів харчування.

Аналіз наукових надбань свідчить про те, що багатьма вченими визначені індикатори продовольчої безпеки та їх критичний рівень, але питання щодо визначення її станів розглянуті тільки окремими. Так, у статті «Продовольча безпека Росії» Оглуздін Н.С пропонує застосовувати для характеристики ступеня продовольчої безпеки держави п'ятибальну систему оцінок. Оцінка визначається виходячи із стану галузей, що виробляють продовольство, ступеня забезпечення продовольством населення, якості продуктів харчування, його доступності всім прошаркам суспільства, можливістю нарощування стратегічних запасів продовольства, стану виробничої й науково-технічної бази та можливостям щодо збереження й поліпшення навколишнього середовища.

На думку вченого, продовольча безпека держави буде досягнута, якщо:

1) населення країни забезпечене екологічно чистими, корисними для здоров'я продуктами харчування вітчизняного виробництва по науково - обґрунтованим нормам з урахуванням статі, віку, умов праці, природно-кліматичних умов і національних традицій.

2) Ціни на продукти харчування доступні всім працівникам, багатодітним родинам, пенсіонерам незалежно від національної приналежності й професії.

3) Створено стратегічні запаси продовольства на випадок стихійного лиха, війни або інших надзвичайних обставин.

4) Агропромисловий комплекс, рибне й лісове господарство стрімко розвиваються й мають резерви, що дозволяють нарощувати виробництво продовольства для збільшення запасів на випадок надання продовольчої допомоги іншим країнам.

5) Наука перебуває на рівні вищих світових досягнень і забезпечує всі сфери виробництва новітніми зразками техніки, технологіями, підтримує й поліпшує генофонд тваринництва й рослинництва та дає достовірні прогнози розвитку всіх сфер життя й діяльності суспільства на перспективу.

6) Природоохоронна та природовідтворююча політика й практика забезпечують збереження й поліпшення середовища перебування.

На думку вченого, продовольча безпека держави забезпечена в основному, якщо дотримано всіх перерахованих вище умов крім пункту 3, тобто стратегічні запаси є, але забезпечують населення продуктами харчування на випадок надзвичайних обставин на строк менш п'яти років.

Продовольча безпека держави забезпечена частково. якщо виконуються наступні умови:

1) населення країни забезпечене продуктами харчування вітчизняного виробництва не менш ніж на 85% і ці продукти є екологічно чистими та корисними для здоров'я.

2) Ціни на продукти доступні основній масі трудового населення країни.

3) Стратегічні запаси продовольства обмежені й не забезпечують стійке постачання у випадку виникнення надзвичайних обставин.

4) Виробничі потужності дозволяють нарощувати випуск продовольства.

5) Науково-технічна база хоча й відстає від рівня вищих світових досягнень, але має розвиток.

6) Природоохоронні заходи здійснюються, але темпи відновлення природного середовища перебування недостатні.

Продовольча безпека держави не забезпечена, якщо:

1) населення країни забезпечене екологічно чистими й корисними продуктами харчування вітчизняного виробництва на 60-80%.

2) Продукти для основної маси трудового населення за існуючими цінами недоступні.

3) Стратегічні запаси продовольства виснажені або відсутні.

4) Виробничі потужності не дозволяють нарощувати випуск продовольства.

5) Науково-технічна база не розвивається.

6) Природоохоронні заходи не впливають на стан навколишнього середовища.

Продовольча безпека держави катастрофічна, якщо:

1) населення країни забезпечується продуктами харчування вітчизняного виробництва менш ніж на 50%, а великі адміністративно-промислові центри залежать від зовнішніх поставок на 70-80%.

2) Екологічно чисті продукти харчування в країні за існуючими цінами доступні тільки "еліті", а не основній масі населення.

3) Відтворення стратегічних запасів продовольства при дійсному стані економіки неможливо.

4) Агропромисловий комплекс цілеспрямовано руйнується.

5) Наука, у тому числі аграрна, перебуває у стані занепаду.

6) Природоохоронні заходи практично згорнуті. Не проводиться жодної державної політики природокористування [6].

На нашу думку, дана система показників, за якою здійснюється диференціація продовольчої безпеки є дуже вимогливою, а деякі її показники надають більш якісну, ніж кількісну оцінку і тому є суб'єктивними.

На відміну від Н. Оглуздіна, інший російський вчений С. Бекенов пов'язує продовольчу безпеку з продовольчою залежністю. Вчений пропонує використання такого показника, як коефіцієнт продовольчої залежності, що розраховується за формулою (1):

$$Д = И / П, \quad (1), \text{ де}$$

И – обсяг імпорту даної продукції;

П – обсяг потреби країни в даній продукції.

Бекенов С. виділяє три рівні продовольчої залежності у відповідності до значення коефіцієнту продовольчої залежності:

- якщо коефіцієнт продовольчої залежності знаходиться в межах від 0,1 до 0,2, то рівень продовольчої залежності є безпечний;

- якщо коефіцієнт продовольчої залежності знаходиться в межах 0,25–0,3, то рівень продовольчої залежності пропонується визначити як граничний;

- якщо коефіцієнт продовольчої залежності вище 0,5, то рівень залежності вважається як небезпечний [1].

У світовій практиці одним із критеріїв, що рекомендовані для оцінки рівня продовольчої безпеки, є критерій енергетичного задоволення. Для цього використовується кількісний індикатор енергетичної цінності душевого раціону харчування та залежно від його значення розрізняють сім рівнів забезпечення:

- перший рівень – середньодобове душеве споживання 1800 – 2300 ккал, що є достатнім для подолання хронічного недоїдання і створення умов простого відтворення народонаселення;

- другий рівень – при добовому споживанні на душу населення 2300 – 2800 ккал характеризує досягнення таких обсягів продовольчих ресурсів, при яких виключається епізодичний голод і забезпечується стійкий ріст народонаселення;

- для третього рівня характерне середньодобове споживання на рівні 2800 – 3200 ккал на людину. Це означає, що продовольчі ресурси достатні для задоволення потреб у стабільному, хоча і незбалансованому по елементах живлення, харчовому раціоні;

- четвертому рівню властиве споживання в межах 3300 – 3500 ккал на добу на душу населення за умов обов'язкового збалансування харчових продуктів по білку, вітамінам та іншим найважливішим компонентам;

- вимогам п'ятого рівня відповідає середньодобове душеве споживання не лише збалансованих, але і екологічно чистих продуктів харчування;

- шостий рівень припускає споживання збалансованих, екологічно чистих продуктів не лише в середньому на душу населення, але і усіма його соціальними групами;

- сьомий рівень продовольчого забезпечення характеризує структура живлення, що дозволяє удосконалювати природу людини, подовжувати її активну життєдіяльність [2].

Але, виходячи із визначення продовольчої безпеки, насамперед, як гарантованого забезпечення продуктами харчування відповідно до науково обґрунтованих норм і світових рекомендацій (енергетична цінність добового душевого раціону харчування має бути не нижче 2500 до/ калорій), вище запропоновані 5–7 рівні, на нашу думку, свідчать про продовольче благополуччя і достаток. Тобто, стосовно вирішення продовольчої безпеки логічно розглядати тільки перші чотири рівні.

Білоруськими вченими для оцінки продовольчої безпеки запропонований єдиний показник – індекс життєздатності $J\Sigma_{ж}$:

$$J\Sigma_{ж} = 1/2(J\Sigma_{\text{э}} + J\Sigma_{\text{п}}), \quad (2), \text{ де}$$

$J\Sigma_{\text{э}}$ – інтегральний індекс енергетичної цінності раціону харчування;

$J\Sigma_{\text{п}}$ – інтегральний індекс харчової цінності раціону харчування.

За допомогою даного показника визначено три рівні продовольчої безпеки, якщо $J\Sigma_{ж} > 0,8$, то рівень продовольчої безпеки достатній, якщо $0,8 > J\Sigma_{ж} > 0,5$, то рівень продовольчої безпеки недостатній і критичним вважається рівень, для якого $J\Sigma_{ж} < 0,5$ [3].

Здійснений аналіз вище запропонованих методик дозволив нам запропонувати власну диференціацію рівнів продовольчого забезпечення: продовольчий добробут (надлишок), продовольча безпека, продовольча загроза, продовольчий ризик, продовольча криза.

Для оцінки стану продовольчого забезпечення (рівнів продовольчої безпеки), а також, виходячи з дійсного стану економіки країни (незбалансованого розвитку

сільського господарства та значного майнового розшарування населення) і наявності статистичних даних, рекомендуємо за критерій оцінки рівня продовольчого забезпечення визначити показник загальної фізичної доступності продовольства, який розраховується за наступною формулою (3):

$$k_i = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n} \quad (3), \text{ де}$$

k – показник загальної фізичної доступності продовольства;

x_i – показник фізичної доступності продовольства по i -продукту;

n – кількість груп основних продуктів харчування, що визначають фізіологічну норму споживання.

Показник фізичної доступності продовольства розраховуємо згідно з методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки як частку фактичного споживання відповідного продукту у фізіологічній нормі споживання даного продукту (4)

$$x_i = a_i / a_{ei}, \quad (4), \text{ де}$$

x_i – показник фізичної доступності продовольства для i -продукту;

a_i – фактичний обсяг споживання i -ого продукту, кг;

a_{ei} – фізіологічна норма споживання i -ого продукту, кг. [9]:

Проведений аналіз наукових праць із питань фізіологічних норм продовольства дає можливість визначити межі рівнів продовольчого забезпечення [4, 8, 10, **Error! Reference source not found.**11]. Якщо станом фізіологічного голоду вважається обсяг споживання продуктів харчування в половину від фізіологічної норми, то, на нашу думку, значення показника загальної фізичної доступності продовольства не більш ніж 0,5 відповідає стану продовольчої кризи. Виходячи з того, що задоволення фізіологічних норм людини у продовольстві майже на дві треті є стан прихованого голоду, то значенню показника загальної фізичної доступності продовольства від 0,5 до 0,66 відповідає стан продовольчої загрози. На нашу думку, значення показника загальної фізичної доступності продовольства від 0,67 до 0,85 – це стан задоволення фізіологічних норм, який відповідає стану продовольчого ризику. Значення показника загальної фізичної доступності продовольства в межах від 0,86 до 1 – стан продовольчої безпеки. Якщо фактичне значення запропонованого показника буде більш ніж 1, то у даному випадку маємо стан продовольчого забезпечення, який відповідає продовольчому добробуту.

Слід зазначити, що стан продовольчої кризи – це такий стан, при якому відбуваються порушення фізичного стану людини. Стан продовольчої загрози – це існування негативних факторів, що здійснюють дестабілізуючий вплив на функціонування продовольчої сфери, порушуючи її стійкість і задоволення потреб населення у раціональному харчуванні. Стан продовольчого ризику населення – це імовірність виникнення несприятливої ситуації в продовольчій сфері, яка провокує порушення збалансованості раціону харчування. Також необхідно зауважити, що при ігноруванні загрози, вона неминуче переростає в ризик, а потім в кризу. Для успішного вирішення продовольчої безпеки необхідне своєчасне розпізнавання факторів, що обумовлюють продовольчу загрозу та продовольчий ризик.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що дійсний стан продовольчого забезпечення як на мікро, так і на макрорівні необхідно розглядати у межах від продовольчої кризи до продовольчого добробуту. Для практичної оцінки стану продовольчого забезпечення країни запропоновано застосування показника загальної

фізичної доступності продовольства і визначені його значення у відповідності до запропонованих рівнів продовольчого забезпечення: продовольча криза, продовольча загроза, продовольчий ризик, продовольча безпека і продовольчий добробут.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи наших подальших наукових розробок будуть пов'язані з визначенням чинників, які:

- провокують виникнення несприятливої ситуації в продовольчій системі, що призводить до порушення збалансованості раціону харчування (стан продовольчої загрози домогосподарств);

- здійснюють дестабілізуючий вплив на функціонування продовольчої системи, наслідком якого є стан продовольчого ризику домогосподарств. У подальших публікаціях буде проаналізовано стан продовольчого забезпечення України у відповідності до запропонованої методики.

Список використаної літератури

1. Бекенов С.С. Критерии и оценки продовольственной безопасности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ВЕСТНИК КРСУ / № 2, 2003 г. www.krsu.edu.kg](http://www.krsu.edu.kg)
2. Гойчук О.І. Продовольча безпека [монографія] / О.І. Гойчук. – Житомир: Полісся, 2004. – 348 с.
3. Ильина З. М. Теоретические и методологические критерии и подходы к оценке национальной продовольственной безопасности./ З.М. Ильина, С.А. Кондратенко /- Минск: Вести Национальной Академии Наук Беларуси – 2007. – № 2. – С.12–20.
4. **Корбут** А. А. Продовольственная безопасность населения России: состояние, тенденции, проблемы / А.А. Корбут
5. Кочетков О. В., Марков Р. В. Формування системи показників продовольчої безпеки України // Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С.
6. Оглуздін Н.С. Продовольственная безопасность России. [сб. трудов I межд. научно-прак. конф.] «Проблемы современной геополитики. Продвижение НАТО на Восток – проблемы безопасности России и стран СНГ». [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://geopolitika.narod.ru/New/prod.htm>
7. Офіційний сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
8. Пасхавер Б. Сучасний стан продовольчої безпеки / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2006. – № 4. – С. 43–50.
9. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. №60 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME07222.html
10. Саблук П.Т. Розробка аграрної (аграрно-продовольчої) доктрини України //Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 5) / За ред. П.Т.Саблука та ін. – К.: ІАЕ, 2002. – С. 625–642.

Авторська довідка.

Г.Кундєєва Галина Олексіївна, к.е.н., доцент, кафедра економічної теорії, Національний університет харчових технологій, e-mail: g_a_k@ukr.net

FOOD SAFETY: DIFFERENTIATION LEVELS OF FOOD SECURITY COUNTRY

Galina Kundieieva

National University of food technologies, Kyiv, Ukraine

Theoretical studies on which the proposed indicator of overall physical food availability as a criterion for assessing food security. The relation between the value of the parameters and levels of food supply.

Keywords: index of general physical availability of food, food crisis, food threat, food risk.

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ УРОВНЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТРАНЫ

Кундеева Г.А.

Национальный университет пищевых технологий, г. Киев, Украина

Проведены теоретические исследования, на основе которых предложен показатель общей физической доступности продовольствия как критерий оценки продовольственного обеспечения. Установлено соответствие между значением данного показателя и уровнем продовольственного обеспечения.

Ключевые слова: показатель общей физической доступности продовольствия, продовольственный кризис, продовольственная угроза, продовольственный риск.